

Krzysztof Łapiński

Źródła do początków Polski Ludowej w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim

---

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 6, 251-262

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Łapiński

ŹRÓDŁA DO POCZĄTKÓW POLSKI LUDOWEJ W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM

Celem niniejszego opracowania jest scharakteryzowanie zasobu źródłowego zgromadzonego w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim odnoszącego się do początków Polski Ludowej. Na zasób ten składa się dokumentacja wytworzona na terenie byłych powiatów piotrkowskiego, radomszczańskie i częściowo łaskiego. W referacie nie zostały uwzględnione i omówione materiały archiwalne przechowywane w Oddziale Zamiejscowym w Tomaszowie Mazowieckim, gdyż archiwum tomaszowskie do 1976 r. nie podlegało Archiwum Państwowemu w Piotrkowie Trybunalskim.

Granice chronologiczne dla okresu kształtowania się władzy ludowej można zamknąć w latach 1945-1950. Datę początkową wyznacza wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej, datę końcową rok, w którym została wydana Ustawa „o terenowych organach jednolitej władzy państwowej” (20 marca 1950 r.), kończąca lata względnej samorządności¹. Wymieniona cezura czasowa jest również istotna z punktu widzenia teorii i praktyki archiwalnej, gdyż wiele zespołów archiwalnych zawiera się w podanych granicach chronologicznych.

Materiały archiwalne dotyczące okresu tworzenia się władzy ludowej w powiatach piotrkowskim i radomszczańskim znajdujące się w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim można umownie podzielić na sześć grup w zależności od twórcy zespołu.

Do pierwszej grupy zaliczają się akta powstałe w wyniku działalności organów samorządowych szczebla powiatowego, to jest powiatowych rad narodowych i ich organów wykonawczych – wydziałów powiatowych powołanych na mocy Ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 11 września 1944 r. „O organizacji i zakresie działania rad narodowych”².

Do drugiej grupy należą akta wytworzone przez organy administracji państwowej szczebla powiatowego, to jest starostwa powiatowe powołane na mocy Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 21 sierpnia 1944 r. „O trybie powołania władz administracji ogólnej I-ej i II-ej instancji”³.

Trzecią, najliczniejszą grupę stanowią akta wytworzone przez organy samorzą-

---

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej DzURP), 1950, nr 14, poz. 130.

² DzURP, 1944, nr 5, poz. 22.

³ Ibidem, nr 2, poz. 8.

dowe stopnia podstawowego, to jest miejskie i gminne rady narodowe których organizację i zakres działania regulował Dekret PKWN z dnia 23 listopada 1944 r. „O organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego”⁴.

W czwartej grupie mieszczą się akta administracji specjalnej, akta sądowe, hipoteczne i notarialne.

Do piątej grupy zaliczone zostały materiały źródłowe pozostałe po przedsiębiorstwach i instytucjach gospodarczych.

Do grupy szóstej wchodzi pojedyncze zespoły, które nie mieszczą się w przedstawionej wyżej klasyfikacji, a zasługują na uwzględnienie w bazie źródłowej.

Przegląd kończy *Zbiór plakatów i druków ulotnych* wyróżniony ze względu na odmienną formę materiałów archiwalnych i różnych twórców poszczególnych jednostek archiwalnych.

Jako istotne źródło wiedzy o omawianym okresie należy podać prasę krajową i regionalną, choć formalnie nie należy ona do zasobu archiwalnego i znajduje się w bibliotece naukowej archiwum.

Pierwsza grupa

Najważniejszymi materiałami archiwalnymi pomocnymi w poznaniu początków władzy ludowej w powiecie piotrkowskim są akta znajdujące się w zespole Powiatowa Rada Narodowa w Piotrkowie Trybunalskim 1944-1950 liczącym 91 j.a. Zawierają one podstawowe informacje o organizacji, funkcjonowaniu i zadaniach organu samorządowego szczebla powiatowego.

W zespole zachował się komplet protokołów z posiedzeń PRN z lat 1945-1950 oraz sprawozdanie z działalności rady za czas od założenia w konspiracji 27 sierpnia 1944 r. do 15 marca 1945 r.⁵ Oryginalnym dokumentem z 1944 r. jest wykaz członków rady z podaniem ich pseudonimów i przynależności partyjnej⁶. Kolejne teczki zawierają protokoły z posiedzeń Prezydium PRN oraz poszczególnych komisji powiatowych⁷. Cenne źródło do ustalenia personaliów członków ruchu oporu zawierają akta Komisji Kwalifikacyjnej, gdyż znajdują się w nich orzeczenia przyznające zasiłek rodzinom poległych w latach okupacji hitlerowskiej. Jako organ sprawujący nadzór nad gminnymi radami narodowymi PRN wykonywała lustracje gmin. Czynności te udokumentowane są w protokołach Komisji Kontroli Społecznej. Ponadto w aktach zachowane zostały ewidencje członków miejskich i gminnych rad narodowych, pracowników biura PRN i zarządów gminnych oraz spisy sołtysów.

Z uwagi na braki występujące w zespołach macierzystych pozostawiono drugie

---

⁴ Ibidem, nr 14, poz. 74.

⁵ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej APPT), Powiatowa Rada Narodowa w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 86.

⁶ Ibidem, sygn. 1. k.1, *Powiatowa Rada Narodowa w konspiracji 1944*.

⁷ Komisja Kulturalno-Oświatowa, Komisja Kontroli Społecznej, Komisja Biblioteczna, Komisja Drogowa, Komisja Budżetowo-Finansowa, Komisja Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, Komisja Planowania, Komisja Kwalifikacyjna.

egzemplarze protokołów z obrad gminnych rad narodowych z lat 1948-1950. W omawianym zespole można odnaleźć także teczki bez tytułu oznaczone jako „poufne”. Zawierają zaświadczenia i informacje o zachowaniu się mieszkańców w okresie okupacji hitlerowskiej (tak zwane świadectwa lojalności) oraz opinie o konkretnych osobach i ich stosunku do władzy ludowej.

Organem wykonawczym powiatowych rad narodowych były wydziały powiatowe. Akta Wydziału Powiatowego w Piotrkowie Trybunalskim z lat 1945-1950 są częścią zespołu obejmującego lata 1917-1950 i liczą 183 j.a. Podstawowymi materiałami pochodzącymi z Referatu Administracji Samorządowej są księgi protokołów z posiedzeń wydziału powiatowego. Odzwierciedlają one głównie problematykę gospodarczą i personalną prowadzoną przez wydział i dotyczą wykonania budżetów administracyjnych Powiatowego Związku Samorządowego, zatwierdzania budżetów gmin wiejskich i miast wydzielonych oraz obsady personalnej stanowisk w administracji. Dużą grupę akt stanowi seria protokołów polustracyjnych pochodząca z Referatu Inspekcji Samorządowej. Ruch budowlany w powiecie ma odbicie w aktach Referatu Budownictwa, który wydawał pozwolenia na budowę i sprawował nadzór budowlany między innymi nad budową szkół powszechnych. Z Referatu Finansowo-Rachunkowego pochodzą budżety administracyjne gmin i miast Bełchatowa i Sulejowa z lat 1948-1950 oraz roczne sprawozdania z ich wykonania. Śladowo reprezentowane są natomiast akta Powiatowego Zarządu Drogowego.

Kształtowanie się władzy ludowej w powiecie radomszczańskim można odtworzyć dzięki pozostałości aktowej Powiatowej Rady Narodowej w Radomsku 1945-1950 liczącej 168 j.a. oraz Wydziału Powiatowego w Radomsku 1945-1950 liczącego 226 j.a.

W przeciwieństwie do PRN w Piotrkowie Trybunalskim nie zachowały się podstawowe dokumenty z działalności to jest protokoły z posiedzeń rady w Radomsku. Ocalały natomiast protokoły z posiedzeń prezydium rady. Kompletne są sprawozdania z działalności składane przez Starostwo Powiatowe w Radomsku, dla którego PRN była organem nadzorującym a obowiązek przesyłania takich sprawozdań wynikał z cytowanego dekretu PKWN. Protokoły polustracyjne Inspektora Gminnych Rad Narodowych dokumentują funkcjonowanie rad narodowych i zarządów gminnych w powiecie. Badaczy okresu II wojny światowej powinny zainteresować teczki z zaświadczeniami o działalności konspiracyjnej wystawianymi w latach 1945-1948, jak również akta w sprawach repatriacji Polaków z ZSRR.

Druga pod względem rozmiarów część zespołu składa się z akt komisji własnych rady⁸. Dominują w nich protokoły z posiedzeń i kontroli oraz sprawozdania z działalności. Największą grupę akt w zespole tworzą odpisy protokołów z posiedzeń gminnych rad narodowych powiatu radomszczańskiego oraz miejskich rad narodowych w Koniecpolu i Radomsku z lat 1947-1950. Przy opracowywaniu akt PRN pozostawiono wymienione odpisy ze względu na żdarzające się braki oryginałów w

---

⁸ Były to: Komisja Obywatelskiej Daniny Narodowej, Komisja Oświatowa, Komisja Kontroli Społecznej, Komisja Kwalifikacyjna, Komisja Opieki Społecznej i Zdrowia, Komisja Rolna, Komisja Drogowa, Komisja Planowania, Komisja Kontroli Cen.

zespołach ich twórców. Podobnie postąpiono z odpisami protokołów z posiedzeń komisji miejskich i gminnych, które znalazły się w aktach PRN w ramach nadzoru sprawowanego nad podległymi jednostkami.

Bazę źródłową pozostała po PRN uzupełniają akta Wydziału Powiatowego w Radomsku pochodzące z trzech referatów.

W Referacie Administracji Samorządowej znajdują się niekompletne protokoły z posiedzeń Wydziału Powiatowego oraz budżety Powiatowego Związku Samorządowego. W Referacie Finansowo-Rachunkowym główną pozycję stanowią roczne sprawozdania rachunkowe związków komunalnych. Najciekawsze informacje, dające obraz funkcjonowania miast i gmin powiatu radomszczańskie, pozostawiono w Referacie Inspekcji Samorządowej, gdzie można odnaleźć dokumentację wyborczą do rad gmin, wyborów wójtów i sołtysów, ankiety personalne członków rad, zarządów gminnych i pracowników gminnych. Referat zajmował się także sprawami podziału terytorialnego, zmianami nazw miejscowości oraz granic gmin i gromad, przeprowadzał lustracje jednostek podległych, z których pozostały komplety protokołów obejmujące zarówno gminne, jak i miejskie rady narodowe.

Pomimo niepełnego stanu zachowania akta powiatowych rad narodowych i wydziałów powiatowych tworzą dostateczną bazę źródłową dla poznania przemian społeczno-gospodarczych i politycznych na terenie powiatu piotrkowskiego i radomszczańskie.

Druga grupa

Szeroką panoramę przemian ustrojowych zachodzących po zakończeniu II wojny światowej ukazują materiały archiwalne zgromadzone w zespole Starostwa Powiatowego w Piotrkowie 1945-1950 liczącym 2282 j.a. Ocenę sytuacji politycznej na terenie powiatu piotrkowskiego na podstawie akt starostwa przedstawił w swym referacie prof. Andrzej Felchner⁹. Przechodząc do charakterystyki zespołu należy przypomnieć, że do zakresu działania starostw powiatowych należały wszystkie sprawy administracji państwowej na obszarze powiatu, o ile na mocy obowiązujących przepisów nie były zastrzeżone dla innej władzy. Obowiązki te regulowało Zarządzenie Wojewody Łódzkiego z dnia 14 czerwca 1946 r. „O ustaleniu Tymczasowego Statutu Organizacyjnego, Regulaminu Służbowego i Instrukcji Kancelaryjnej dla Starostw Województwa Łódzkiego”¹⁰.

Z 14 referatów, jakie funkcjonowały w starostwie od 1946 r. do dnia dzisiejszego przetrwały akta dziesięciu, z których na omówienie zasługują:

1. akta Referatu I Ogólno-Organizacyjnego, gdzie oprócz okólników i zarządzeń wewnętrznych znajdują się protokoły zebrań wójtów i sekretarzy gminnych, a także dokumentacja z wyborów burmistrzów, wójtów i sołtysów, w tym seria 22 teczek z 1945 r. z wyborów sołtysów w gminach powiatu piotrkowskiego. Do oszacowania szkód wojennych w gospodarstwach wiejskich i nieruchomościach

---

⁹ Patrz w tym zeszycie artykuł A. Felchnera, *Kształtowanie się aparatu „władzy ludowej” w Piotrkowskiem w świetle akt starostwa*, s. 219-237.

¹⁰ Łódzki Dziennik Wojewódzki, 1946, nr 12, poz. 101.

miejskich mogą służyć kwestionariusze z 1945 r., w których właściciele podawali straty powstałe w wyniku działań wojennych, grabieży i wysiedleń dokonywanych przez władze okupacyjne.

2. akta Referatu III Społeczno-Politycznego; ze względu na ilość (1733 j.a.) na czoło wysuwają sięteczki spraw prowadzonych przeciwko osobom, które podpisały volkslistę. Zawierają orzeczenia starosty powiatowego, który w trybie administracyjnym mógł pozbawić obwinionych obywatelstwa polskiego łącznie z konfiskatą majątku i nakazem opuszczenia kraju. W referacie znajdują się jeszcze inne materiały dotyczące postępowania władz polskich wobec ludności pochodzenia niemieckiego, między innymi spisy volksdeutschów pozbawionych obywatelstwa, spisy Niemców pozostających w miejscu zamieszkania, sprawy rehabilitacji i deportacji Niemców.

Inne sprawy leżące w gestii referatu to kontrole prasy i widowisk, nadzór nad akcjami masowymi (uroczystości, zjazdy, zgromadzenia, manifestacje, strajki) i stowarzyszeniami. Dane personalne pracowników, zarządów gmin i miast Bełchatowa i Sulejowa z lat 1947-1948 można odnaleźć w serii wykazów liczącej 17 j. a .

Polityczne aspekty działalności starostwa ujawniająteczki zawierające materiały o współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego i Komendami Milicji Obywatelskiej a także opinie o działaczach politycznych i wydawane osobom ubiegającym się o stanowiska w administracji państwowej. Historyków zajmujących się dziejami Armii Krajowej powinna zainteresowaćteczka zatytułowana „Likwidacja b. AK” z 1945 r. zawierająca 24 wnioski ujawniających się członków organizacji¹¹.

3. akta Referatu IV Administracyjno-Prawnego, w którym podobnie jak w Referacie Społeczno-Politycznym zasadnicza część materiałów archiwalnych dotyczy rozwiązania kwestii osób narodowości niemieckiej. Składają się na nie imienne wykazy Niemców przebywających na terenie powiatu piotrkowskiego, w tym również w miastach Bełchatowie i Piotrkowie Trybunalskim, podania volksdeutschów o przywrócenie obywatelstwa polskiego, deklaracje wierności wobec Narodu Polskiego a także rejestry poświadczeń i aktów uznania obywatelstwa. Pozostała dokumentacja dotyczy nadzoru nad urzędami stanu cywilnego, spraw konsularno-paszportowych, statystyki ludności oraz spółek wodnych.
4. akta Referatu XI Przemysłowego ukazują proces przekształcania własności i sposobu zarządzania gospodarką w kierunku systemu socjalistycznego. Dowodem tych przemian są protokoły przekazania w 1945 r. niektórych fabryk i zakładów w tym 18 tkalni mechanicznych w Bełchatowie uznanych jako mienie opuszczone pożydowskie i poniemieckie na rzecz Skarbu Państwa. Stopień zniszczeń infrastruktury przemysłowej ilustrująankiety przemysłowych strat wojennych. Sprawy odbudowy zakładów przemysłowych i sieci handlowej znalazły odbicie w teczkach zawierających opinie przemysłowe oraz rejestrach przedsiębiorstw i sklepów. Stan rzemiosła przedstawiony jest w protokołach cechów oraz wykazach zarejestrowanych warsztatów rzemieślniczych wraz z serią

---

¹¹ APPT, Starostwo Powiatowe w Piotrkowie, sygn. 39.

kilkuset kart rzemieślniczych i zezwoleń na prowadzenie rzemiosła.

5. akta referatu XIII Budowy i Odbudowy – głównie statystyka i sprawozdania budowlane dają obraz wysiłku władz i społeczeństwa powiatu piotrkowskiego w dziele odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych. Stan ubytków materialnych budynków określony został w zestawieniach inwentaryzacyjnych szkód wojennych. Wydział sprawował nadzór nad personelem technicznym i zarządzał nieruchomościami państwowymi (zachowały się teczki dotyczące jedenastu gmachów publicznych w Piotrkowie Trybunalskim) i budynkami poniemieckimi.

Pozostałe akta pochodzące z referatów: VII Zdrowia, VIII Weterynaryjnego, IX Opieki Społecznej, X Apropowizacji i Handlu, XII Kultury i Sztuki, XIV Pomiarów uzupełniają obraz działalności Starostwa Powiatowego w Piotrkowie Trybunalskim

W odniesieniu do drugiego miasta, w którym funkcjonowało starostwo powiatowe – Radomska – archiwum dysponuje ograniczoną bazą źródłową, gdyż zespół zachował się w stanie szczątkowym i liczy tylko 29 j.a. Dominują w nim sprawy regulacji własności gruntów rolnych (scalenia i parcelacje), dotyczące akcji osadniczej na Ziemiach Zachodnich oraz odbudowy wsi. W jednostce pod tytułem „Cmentarze i grobownictwo wojenne 1946-1949” zgromadzone zostały wykazy poległych na terenie powiatu radomszczańskiego żołnierzy polskich z 1939 r., partyzantów oraz żołnierzy radzieckich z 1945 r.¹²

Istotnym uzupełnieniem materiałów archiwalnych wytworzonych przez administrację szczebla powiatowego są anteriora z lat 1945-1950 będące częścią zespołów:

1. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Bełchatowie 1956-1973 w tym anteriora liczące 1130 j.a.
2. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Piotrkowie Trybunalskim 1950-1975 w tym anteriora liczące 1185 j.a.
3. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Radomsku 1950-1975 w tym anteriora liczące 915 j.a.

Te znaczące ilościowo partie akt są cennym materiałem źródłowym dokumentującym realizację dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. „O przeprowadzeniu reformy rolnej”¹³. Teczki formowane przez wydziały rolnictwa i leśnictwa prezydiów powiatowych rad narodowych zawierają dokumenty Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, powiatowych komisji ziemskich, starostw i zarządów gminnych dotyczące parcelacji majątków ziemskich i przekazania gospodarstw poniemieckich na własność Skarbu Państwa. Wśród korespondencji znajdują się protokoły komisyjnego przejęcia ziemi, kopie wydanych aktów własności, szkice sytuacyjne działek gruntu.

Na podstawie tych akt Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim od kilku lat wydaje w celu uzyskania odszkodowań zaświadczenia stwierdzające istnienie w latach 1939-1945 gospodarstw, których właścicielami lub zarządcami były osoby pochodzenia niemieckiego.

---

¹² APPT, Starostwo Powiatowe w Radomsku, sygn. 13.

¹³ DzURP, 1944, nr 4, poz. 17.

Trzecia grupa

Do trzeciej grupy, obejmującej akta wytworzone przez samorzady miast i gmin, należą następujące zespoły:

1. Zarząd Miejski w Bełchatowie 1945-1950 liczący 38 j.a., w którym, oprócz protokołów z posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej i Zarządu, zarządzeń burmistrza i protokołów z kontroli, uwagę zwracają wykazy osób powracających w 1945 r. z Niemiec¹⁴ oraz księgi kontroli ruchu ludności z lat 1945-1951¹⁵. Służą one do potwierdzania faktów wywożenia mieszkańców miasta na przymusowe roboty do Niemiec.
2. Zarząd Miejski w Piotrkowie Trybunalskim 1945-1950 liczący 356 j.a., w którym za najważniejsze należy uznać akta Wydziału Ogólnego, zawierające komplet protokołów z posiedzeń MRN oraz Prezydium MRN, w tym odpis protokołu z ukonstytuowania się konspiracyjnej rady na posiedzeniu w dniu 3 września 1944 r.¹⁶ W całości zachowane są również protokoły z posiedzeń Zarządu Miejskiego wraz z okólnikami i załącznikami do uchwał. Dane osobowe członków MRN zawarte są w ankietach personalnych radnych, natomiast obraz działalności ciał samorządowych uzupełniająteczki komisji miejskich¹⁷.

W Wydziale Organizacyjnym uwagę zwracają wykazy przedsiębiorstw handlowych i usługowych, spisy gruntów rolnych i nieruchomości miejskich, ewidencje ludności oraz sprawy cmentarzy wojskowych, w tym ekshumacje żołnierzy polskich i radzieckich.

Szczegółowe dane o sytuacji społeczno-politycznej w Piotrkowie Trybunalskim zawierają akta Referatu Społeczno-Politycznego Wydziału Administracyjnego. Cenna jestteczka z lat 1947-1948 obejmująca poufne miesięczne sprawozdania sytuacyjne oraz doniesienia o przebiegu uroczystości, świąt religijnych i manifestacji sporządzane przez prezydenta miasta¹⁸. Stan porządku i bezpieczeństwa w mieście odnotowują dzienne raporty Milicji Obywatelskiej z lat 1945-1946 wykazujące również stan osobowy i uzbrojenia komendy miejskiej¹⁹. W tym samym referacie znajdują się wykazy zarejestrowanych stowarzyszeń, związków zawodowych, organizacji społecznych wraz z ich statutami, listami członków i sprawozdaniami z

---

¹⁴ APPT, Zarząd Miejski w Bełchatowie, sygn. 51.

¹⁵ Ibidem, sygn. 155-156.

¹⁶ Ibidem, Zarząd Miejski w Piotrkowie Trybunalskim (dalej ZMPT), sygn. 306.

¹⁷ Komisja Kontroli Cen, Komisja Finansowo-Budżetowa, Komisja Cennikowa, Komisja Planowania, Komisja Oświatowa, Komisja Kontroli Społecznej, Komisja Zdrowia, Komisja Kwalifikacyjna, Komisja Społeczna do Walki z Analfabetyzmem.

¹⁸ APPT, ZMPT, sygn. 243.

¹⁹ Ibidem, sygn. 18, 42.

działalności²⁰. Ponadto w aktach Wydziału Administracyjnego znajdują odbicie sprawy wyznaniowe, mniejszości narodowych, szkód wojennych, obywatelstwa i potwierdzenia lojalności wobec państwa polskiego.

Wydział Finansowy reprezentują preliminarze budżetowe i budżety miejskie, sprawozdania z ich realizacji oraz księgi podatku gruntowego.

W zespole Zarządu Miejskiego w Piotrkowie Trybunalskim zachowały się ponadto akta pozostałe po wydziałach: Planowania i Kontroli, Kultury i Sztuki, Technicznym oraz referatach: Przemysłu i Handlu, Gospodarczym, Aprowizacyjnym, Opieki Społecznej, Osadnictwa, Statystyki, Budownictwa.

3. Zarząd Miejski w Przedborzu 1945-1950 liczący 22 j.a., w którym oprócz niekompletnych protokołów z posiedzeń ciał samorządowych i ksiąg uchwał zachowały się tylko budżety i roczne sprawozdania z ich wykonania.
4. Zarząd Miejski w Radomsku 1945-1950 liczący 139 j.a., w którym występuje komplet protokołów z sesji MRN, posiedzeń Prezydium MRN, posiedzeń Zarządu Miejskiego oraz budżetów zbiorczych. Pomocne dla badań prowadzonych przez IPN mogą być opinie i ankiety z lat 1946-1948 dotyczące byłych funkcjonariuszy Policji Polskiej i pracowników administracji państwowej²¹. Pozostałe akta z Referatu Kwaterunkowego i Referatu Administracyjnego w sprawach przydziału mieszkań i wydawania zaświadczeń, stanowiące zasadniczą część zespołu, nie przynoszą istotnych informacji o zmianach ustrojowych.
5. Zarząd Miejski w Sulejowie 1945-1950 liczący 53 j.a., w którym protokoły zarządu, protokoły z posiedzeń MRN oraz Prezydium MRN obejmują tylko lata 1949-1950. Dział Finansowo-Budżetowy reprezentują budżety i roczne sprawozdania rachunkowe. Z pozostałych, nielicznych jednostek archiwalnych do celów badawczych wyróżnić można teczkę „Ewidencja i kontrola ruchu ludności” z 1945 r., zawierającą między innymi wykazy volksdeutschów, Rosjan i Ukraińców²².

Podsumowując stan zachowania akt wyżej wymienionych zespołów należy stwierdzić, że z wyjątkiem akt Zarządu Miejskiego w Piotrkowie Trybunalskim pozostałe występują w stanie szczątkowym, co znacznie utrudnia prowadzenie badań nad funkcjonowaniem nowej władzy w miastach powiatu piotrkowskiego i radomszczańskiego.

Największa ilość akt samorządowych powstałych w latach 1945-1950 znajduje się w zespołach gminnych rad narodowych byłych powiatów piotrkowskiego, radomszczańskiego i części łaskiego. Łącznie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim posiada 49 takich zespołów, z czego 21 pochodzi z powiatu piotrkowskiego, 25 z radomszczańskiego i 3 z łaskiego. Liczą one od kilkunastu do kilkuset jednostek archiwalnych i są zespołami złożonymi, gdyż składają się z dwóch części: akt zarządów gminnych z lat 1945-1950 oraz akt prezydium gminnych rad narodowych z lat 1950-1954. Cezurą między tymi częściami jest data wejścia w życie wymienionej wcześniej ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej z 20 marca 1950 r.

²⁰ Ibidem, sygn. 101, 160.

²¹ APPT, Zarząd Miejski w Radomsku, sygn. 18.

²² APPT, Zarząd Miejski w Sulejowie, sygn. 2.

Układ materiałów archiwalnych w zespołach zgodny jest ze strukturą organizacyjną ówczesnych urzędów gminnych, w której występowały cztery działy:

1. Dział Ogólno-Organizacyjny, w którym zgromadzone są protokoły z sesji i posiedzeń gminnych rad narodowych i prezydiów gminnych rad narodowych, protokoły z zebrań komisji gminnych, sprawy organizacyjne i osobowe urzędu, protokoły z lustracji i kontroli gminy.
2. Dział Finansowo-Budżetowy, zawierający budżety, roczne sprawozdania rachunkowe, księgi podatków, danin i świadczeń rzeczowych.
3. Dział Gospodarki Gminnej obejmujący sprawy rolnictwa, weterynarii i hodowli, przemysłu i handlu, dróg i placów, nieruchomości pożydowskich i poniemieckich.
4. Dział Administracyjny, w którym pozostały akta oświaty, kultury i sztuki, zdrowia, opieki społecznej, stanu cywilnego, ewidencji i kontroli ruchu ludności, bezpieczeństwa i porządku, wojskowe, budowlane i odbudowy, aprowizacyjne, karno-administracyjne oraz sądowe.

Najciekawsze materiały źródłowe obrazujące przeobrażenia ustrojowe na poziomie gminy znajdują się w działach administracyjnych, gdzie można odnaleźć między innymi wykazy ludności, repatriantów i przesiedlonych, wykazy gospodarstw i budynków spalonych w okresie okupacji i osób poległych w czasie działań wojennych. Na podstawie list osób powracających z krajów zachodnich sporządzonych w 1946 r. archiwum ustala fakty wywiezienia na przymusowe roboty i wydaje zaświadczenia zainteresowanym. W niektórych teczkach dotyczących bezpieczeństwa i porządku publicznego odnotowane są akcje zbrojne, jak na przykład informacja z 1948 r. o napadzie i obrabowaniu spółdzielni w Łazach Dużych i zabiciu strażnika²³. Sporadycznie w aktach spraw wojskowych znajdują się zawiadomienia o wyrokach sądów wojskowych przesyłane do miejsca zamieszkania skazanego²⁴.

Czwarta grupa

Wśród zespołów wytworzonych przez instytucje zaliczane do administracji specjalnej wymienić można tylko Urząd Likwidacyjny w Piotrkowie Trybunalskim 1946-1950 składający się z akt spraw dotyczących regulacji własności gospodarstw poniemieckich położonych wokół Bełchatowa, oraz Urząd Likwidacyjny w Radomsku 1945-1949 zawierający wykazy majątków rozparcelowanych, opuszczonych (żydowskich) i poniemieckich z podziałem na poszczególne gminy i miasta powiatu radomszczańskiego.

Akta sądowe wnoszą do omawianego tematu konkretne informacje o osobach skazanych bądź poszukiwanych w pierwszym okresie utrwalania władzy ludowej. W zespole Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim oprócz akt spraw cywilnych znajduje się duża partia akt karnych, licząca 1230 j.a. z lat 1947-1950. Obje-

---

²³ APPT, Gminna Rada Narodowa w Łęcznie, sygn. 75.

²⁴ Ibidem, sygn. 80. *Zawiadomienia o wyrokach Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi skazujących mieszkańców gminy Łęczno za działalność na szkodę Państwa na podstawie dekretu z 13 czerwca 1946 r., 1947-1953.*

mują one sprawy osób aresztowanych na podstawie dekretu z dnia 28 czerwca 1946 r. „O odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939-1945 r.”²⁵ oraz obwieszczenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 grudnia 1946 r. „W sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu dekretu z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego”²⁶. Część akt cywilnych sądów grodzkich w Piotrkowie Trybunalskim (1037 j.a.) oraz Radomsku (480 j.a.) stanowią teczki spraw z lat 1946-1950 o stwierdzenie zgonu. Załączone zeznania świadków dostarczają wiedzy o losach konkretnych osób w latach wojny. Pewne informacje o aresztowaniach przynoszą repertoria i skorowidze z zespołu Prokuratora Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim 1932-1950.

Sprawy własnościowe, w tym wpisy dotyczące przejęcia majątków z reformy rolnej na rzecz Skarbu Państwa regulują księgi hipoteczne i akty notarialne sporządzane w wydziałach hipotecznych sądów i prywatnych kancelariach notarialnych w Piotrkowie Trybunalskim, Bełchatowie, Radomsku i Przedborzu.

Piąta grupa

Przekształcenia strukturalne i zmiany organizacyjne, jakie dokonały się po 1945 r. w tak ważnej dla życia dziedzinie gospodarki jaką jest przemysł, można prześledzić na przykładzie kilku dużych przedsiębiorstw których akta trafiły do Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim.

Spośród zakładów przemysłowych z Piotrkowa Trybunalskim należy wymienić zespoły hut szkła: Huta Szkła Gospodarczego „Hortensja” 1932-1997 liczący 1063 j.a., Huta Szkła Okiennego „Kara” 1926-1992 liczący 476 j.a., Huta Szkła „Feniks” 1919-1997 liczący 1083 j.a. Charakterystyczne dla okresu 1945-1950 są 3-letnie plany produkcji na lata 1947-1949, roczne bilanse otwarcia i zamknięcia, inwentarze i protokoły zdawczo-odbiorcze majątku trwałego, dokumenty związane z przejściem fabryk pod zarząd państwowy, protokoły rad zakładowych i sprawozdania statystyczne. Informacji odnoszących się do przemysłu szklarskiego w Polsce dostarczają zestawienia i analizy dokonane przez Zjednoczenie Hut Szklanych w Piotrkowie Trybunalskim Zespół ten obejmuje lata 1925-1954 i liczy 365 j.a.

Przemysł Bełchatowa reprezentują akta Bełchatowskich Zakładów Przemysłu Bawełnianego z lat 1945-1996 liczące 208 j.a., zakładu, który powstał na bazie upaństwowionych tkalni mechanicznych należących poprzednio głównie do właścicieli pochodzenia żydowskiego.

Z Radomska pochodzi zespół Zakładów Przemysłu Meblarskiego im. Gwardii Ludowej 1945-1965 liczący 587 j.a., w którym zachowały się protokoły i bilanse przejęcia w latach 1945-1948 prywatnych fabryk mebli giętych pod zarząd państwowy²⁷.

W powiecie łaskim jednym z największych przedsiębiorstw były Zelowskie Za-

---

²⁵ DzURP, 1946, nr 41, poz. 237.

²⁶ Ibidem, nr 69, poz. 377.

²⁷ APPT, Zakłady Przemysłu Meblarskiego w Radomsku, sygn. 1, 425.

kłady Przemysłu Bawełnianego „Fonar” w Zelowie. Pozostałość aktowa obejmuje lata 1930-1995 i liczy 632 j.a. Akta z okresu powojennego 1945-1950 najliczniej występują w Dziale Księgowości i Finansów i zawierają między innymi zarządzenia wewnętrzne, bilanse otwarcia i zamknięcia, inwentarze majątkowe oraz protokoły zdawczo-odbiorcze tkalni mechanicznych.

Uzupełnieniem obrazu działalności gospodarczej są akta Okręgowego Oddziału Centrali Spożywców „Społem” w Piotrkowie Trybunalskim z lat 1912-1951 liczące 155 j.a. oraz akta Spółdzielczego Przedsiębiorstwa Budowlanego w Radomsku z lat 1946-1951 w ilości 51 j.a., dające możliwość poznania funkcjonowania spółdzielczości w terenie.

Szósta grupa

Do ostatniej grupy należą zespoły nie mieszczące się w podanym wyżej zestawieniu, lecz ze względu na charakter twórcy zasługujące na wyróżnienie. Z instytucji finansowych należy wymienić: Bank Związku Spółek Zarobkowych w Piotrkowie Trybunalskim 1915-1950 liczący 229 j.a. oraz Bank Rolny Oddział Powiatowy w Piotrkowie Trybunalskim 1945-1975 liczący 262 j.a. Rzemiosło reprezentują zespoły organizacji cechowych, to jest powiatowych i okręgowych związków cechów z Piotrkowa Trybunalskiego i Radomska oraz samych cechów z tych miast. Wśród akt działu oświaty w zespole Inspektorat Szkolny w Piotrkowie 1917-1950 pozostawiono dla celów badawczych 2600 teczek osobowych nauczycieli. Archiwum posiada także akta szkół, z których najważniejsze to I Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim 1945-1979 liczące 187 j.a. oraz Państwowe Liceum Pedagogiczne w Piotrkowie Trybunalskim 1945-1959 liczące 98 j.a. Działanie służby zdrowia ukazują zespoły dwóch szpitali miejskich i Ubezpieczalni Społecznej w Piotrkowie Trybunalskim oraz Szpitala Powiatowego w Radomsku. Sytuację materialną ludności po zakończeniu wojny dokumentują akta Miejskiego Komitetu Opieki Społecznej w Piotrkowie Trybunalskim 1945-1949 liczące 76 j.a. Liczne odniesienia do lat wojny znajdujemy w relacjach uczestników zdarzeń składanych w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację Oddziale w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1949-1980. Znajdują się tam również wykazy żołnierzy poległych w 1939 r.²⁸, wykazy miejsc straceń²⁹, dokumentacja z ekshumacji³⁰.

Na specjalne potraktowanie z uwagi na charakter materiałów archiwalnych zasługuje Zbiór plakatów i druków ulotnych liczący 7566 j.a., w tym kilkaset jednostek powstałych w latach 1945-1950. Plakaty, afisze, obwieszczenia, odezwy, ulotki i broszury ilustrują szeroki wachlarz zdarzeń i faktów, które miały miejsce przede wszystkim w samym Piotrkowie Trybunalskim i odnoszą się do różnych dziedzin życia społecznego, politycznego i kulturalnego.

Uzupełnieniem wymienionych źródeł archiwalnych jest prasa. Z czasopism par-

---

²⁸ APPT, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Oddział w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 36.

²⁹ Ibidem, sygn. 39.

³⁰ Ibidem, sygn. 40.

tyjnych o zasięgu ogólnokrajowym największe znaczenie posiada dziennik „Głos Ludu” – organ Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej z lat 1945-1948. Ruch ludowy reprezentowany jest przez fragmentarycznie zachowane tytuły: „Chłopski Sztandar”, „Dziennik Ludowy”, „Gazetę Ludową”. Po Stronnictwie Demokratycznym pozostał tygodnik „Nowa Epoka” z lat 1945-1946 oraz „Kurier Codzienny” z lat 1948-1950. Biblioteka archiwum dysponuje tylko pojedynczymi egzemplarzami „Robotnika”, organu Polskiej Partii Socjalistycznej.

Czasopisma regionalne wydawane w Łodzi zachowały się w śladowych ilościach. Odszukać można tylko poszczególne numery „Dziennika Łódzkiego”, „Expressu Ilustrowanego” i „Głosu Robotniczego”. W lepszym stanie pozostaje natomiast ukazujący się w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1945-1951 dziennik PPR, a następnie PZPR pod tytułem „Głos Piotrkowski”.

Stan zachowania bazy źródłowej służącej za podstawę do badań nad początkami Polski Ludowej można uznać za dostateczny. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim dysponuje aktami większości jednostek organizacyjnych działających na terenie powiatu piotrkowskiego i radomszczańskiego w latach 1945-1950. Dobrze udokumentowane jest funkcjonowanie samorządów na szczeblu gmin, które poprzez wzajemne relacje z władzą powiatową tworzą obraz przekształceń ustrojowych jakie zachodziły nie tylko na naszym terenie, lecz w całym kraju.